

Hoe ontstaat liefde voor taal? In deze serie vertellen prominente taalgebruikers erover, aan de hand van een tekst waarmee het allemaal begon. In deze tweede aflevering: cabaretier Wim Helsen.

MARIËTTE BAARDA

De beslissende tekst van ...

Wim Helsen: 'Jong landschap' van Paul van Ostaijen

Pas na vier keer aanbellen opent cabaretier Wim Helsen de deur van zijn woning in Berchem, nabij Antwerpen, telefoon aan het oor. Hij gebaart me door te lopen naar boven. In de lange, smalle etage hangen kindertekeningen, op tafel ligt een opengeslagen krant, een koffiemok ernaast. Het telefoongesprek dat Helsen heen en weer lopend door het appartement voert, wekt niet de indruk spoedig beëindigd te worden. Als hij eindelijk ophangt, ontmoet ik een bijna schuwe blik. Hoelang ik nodig denk te hebben? Om half vier, over iets meer dan een uur, heeft hij een afspraak.

Ik vraag hem of hij opziet tegen het interview. Helsen, verlegen: "Inderdaad, ik ben liever zelf degene die de vragen stelt. Ik vind het altijd lastig om

tijdens zo'n vraag-en-antwoordgesprek tot de essentie van iets te komen. Mijn ervaring is dat de dingen pas ontstaan in de weerstand, de ontregeling, in het zoeken, falen en opnieuw beginnen."

Op café

Helsen is geen 'pleaser'. In het theater kan hij schmieren, betoveren en amuseren, om zich dan ineens, zoals in zijn show *Het uur van de prutser*, tot de flink opgewarmde zaal te wenden met: "Gij denkt dat ge naar hier zijt gekomen om te lachen? Ha! Gij zijt niet naar hier gekomen om te lachen, gij zijt hier om uw miserabel kutleven te vergeten. Het gaat hier pijnlijk zijn en gênant en verwarrend en gij gaat uw leven nog genen halve seconde vergeten!" Helsen hangt naar ongemak en ontregeling levert absurdistische pareltjes op, maar zorgde er ook voor dat hij in zijn tv-serie *Het programma van Wim Helsen* zijn excuses moest aanbieden aan een gast die hij in de voorgaande uitzending had beledigd. Toch gaat het grenzen opzoeken bij Helsen vaak samen met een innemende schroom. Een fascinerende combinatie die maakt dat het publiek veel van hem pikt.

"Zullen we op café gaan?", stelt hij plotseling monter voor. Ik aarzel – zo'n openbare ruimte leent zich niet altijd even goed voor een interview –, maar Helsen staat al bij de deur. Boven ons jagen donkere stormwolken die in Nederland en Vlaande-

Wim Helsen

Cabaretier Wim Helsen (Antwerpen, 1968) had vele baantjes tot aan zijn eerste, prijswinnende solovoorstelling *Heden soup!* (cabaretprijs Neerlands Hoop). Zijn drie voorstellingen erna werden alle drie genomineerd voor de prestigieuze Poelifinario, die hij tweemaal in de wacht sleepte. Via tv werd hij bekend van programma's als *Het programma van Wim Helsen*, *Onder de tram*, *Cojones* en *Winteruur*.

Helsen's recentste voorstelling *Er wordt naar u geluisterd* trekt komend theaterjaar door Nederland (september en oktober 2017 en juni 2018) en Vlaanderen (de rest van het jaar).

Foto: Isabelle Pateer / Otherweyes

ren tot een code-geel-waarschuwing hebben geleid. In de buurtkroeg wordt Helsen hartelijk begroet door mannen en vrouwen op leeftijd, de eerste pilsjes voor zich op tafel.

Punkachtig

“Ik heb gekozen voor het gedicht ‘Jong landschap’ van Paul van Ostaijen”, zegt Helsen terwijl hij een bundel van Van Ostaijen uit zijn jas tevoorschijn trekt. Op de vraag of hij het wil voorlezen, antwoordt hij: “Eerst ga ik vertellen hoe ik kennismaakte met het werk van Paul van Ostaijen. Dat was toen ik een jaar of vijftien, zestien was en we op de middelbare school zijn gedicht ‘Meloep’ lasen. De docent vertelde over de diverse stijlperiodes van Van Ostaijen, waaronder een dadaïstische wilde typografie. Ik was onmiddellijk verkocht. Die punkachtige stijl sprak me enorm aan. Ik moet er thuis iets van hebben gezegd, want kort daarop gaf mijn vader me een bloemlezing van zijn werk.”

Helsen bladert en houdt stil bij een typografisch rustig ogend gedicht (zie ook de bladzijde hierna). “Toen ik ‘Jong landschap’ voor het eerst las, vond ik het fantastisch, al begreep ik er weinig van.”

Wat sprak je aan in het gedicht?

Helsen schudt zijn hoofd. “Ik zal eerst zeggen wat er staat.” Op doceertoon: “Het gedicht bestaat uit drie delen. Het heet ‘Jong landschap.’ Door de plotselinge verandering van toon vraag ik me af of

ik in de maling genomen word, maar Helsen is uiterst serieus. “Degene die hier aan het woord is – laten we hem Paul van Ostaijen noemen, al hoeft hij natuurlijk niet per se samen te vallen met de ‘ik’ in het gedicht – roept het beeld op van een meisje met een geruit schort dat een hand op de rug van de geit legt en in de andere een klaproos omhooghoudt.” Hij leest de eerste strofe langzaam en met nadruk voor.

En toen dacht je als vijftienjarige dus niet: waar gaat dit over?

Helsen, mijn opmerking negerend: “Dus dat is wat de ik-persoon ziet. Maar als je goed leest, zie je dat het opgeroepen beeld uiteenvalt in allerlei lijnen: het meisje aan het loodrechte touw des hemels, haar lange hand op de lange horizontale rug van de geit, en de geit die op haar beurt de aarde averechts aan haar dunne poten draagt. In het geruite schort van het meisje opnieuw dat lijnenspel. Wat ik me bij die eerste strofe voorstel, is dat degene die het tafereel waarneemt in een volkomen open en ontvankelijke staat verkeert, naar de beelden kijkt zonder te willen interpreteren – een toestand waarin schoonheid en ontroering ongehinderd kunnen stromen.”

Spelen

“We hebben de neiging wat ons raakt te willen vastleggen in plaats van te ondergaan. Toen ik een tijdje geleden met mijn dochter een tocht door IJsland maakte en we op een lavastrand tussen de hoge rotsen vogels zagen die nestelden op oude, achtergelaten Amerikaanse legervoertuigen, viel ons op dat zeker de helft van de aanwezigen het tafereel waarnam via een iPhone. En ik snáp dat ook, dat willen vastleggen. Een dichter doet dat in woorden, een musicus door noten te schrijven. Een schilder die getroffen wordt door ‘Jong landschap’, zou het gedicht bij wijze van spreken kunnen abstraheren in een spel van lijnen.”

Helsen buigt zich weer over de bladzijde. “Kijk, hier komt de waarnemer ineens zélf in beeld: ‘Tegen haar wit en zwart geruite schort / houdt het meisje dat ik Ursula noem / – in ‘t spelevaren met mijn eenzaamheid – / een klaproos hoog’. Hij kent het meisje niet, maar dat is, zoals ik het lees, geen enkel bezwaar. Met dat *spelevaren* geeft hij aan dat hij zich uitgedaagd voelt om woorden te vinden voor de bekoring die het beeld bij hem oproept.”

Geestdriftig: “Je uitgenodigd te voelen tot spel zonder inmenging, zonder de boel te verstoren, is misschien wel een van de best mogelijke staten waarin je als mens kunt verkeren. Dat is nog eens wat anders dan bomaanslagen plegen, vloeken of mensen beledigen. Spelen is loslaten, laten bestaan. Het kan overal en altijd, je moet er alleen een bepaalde manier van kijken voor ontwikkelen.”

Mysterieus

We gaan door met de volgende strofe. “Hier zegt Van Ostaijen iets als: de woorden waarmee je probeert te beschrijven hoe overweldigend of betoverend het is, komen niet eens in de buurt. Maar áls er zulke woorden bestonden, zou ik ze graag aanbieden aan het meisje met de geit. ‘Zulke woorden

las ik gaarne tot een garve'. Wat een 'garve' precies is, weet ik niet." Zachtjes voor zich uit zingend: "Zie de wind brengt regen over het land / Haal de gouden garven, haal de gouden garven.' Ken je dat liedje? Het zal iets met de oogst te maken hebben. Wat de zeboe in deze tweede strofe is, weet ik evenmin, iemand heeft me dat ooit eens verteld, maar ik heb het niet onthouden en ik wil het ook niet onthouden, om het mysterie te laten bestaan. Dat 'bloot naar binnen schokken' interpreteer ik als niets hoeven uitleggen, omdat alle dingen in essentie transparant zijn. Je kunt simpelweg zeggen: het lukt me niet om te zeggen wat ik wil zeggen, maar Van Ostaijen maakt daar een heel spel van waardoor het veel meer wordt dan het onvermogen alleen ..." "Amai zeg, wat ziet ge bruin!", gaat Helsen in één adem door wanneer een vrouw hem in het voorbijgaan aantikt, om er een gesprekje met haar en haar echtgenoot aan vast te knopen.

"In allebei de strofes gebeurt iets," vervolgt Helsen als het echtpaar doorgelopen is, "en het is allemaal even mysterieus. Je vraagt je al lezend af: wat wordt hier nu eigenlijk verteld? Precies dát intrigeert, en nodigt me heel hard uit om er wél iets in te zien. Als je de opdracht zou krijgen: schrijf een gedicht over de onmogelijkheid om uit te drukken wat je voelt, en je gaat er rechtstreeks op af, dan lukt dat niet. Van Ostaijen komt er wat mij betreft heel dichtbij."

Reve

Waarom zit voor jou het spel bij dit gedicht?

"Het gedicht speelt voor eeuwig in het nu, al is het honderd jaar geleden geschreven. Het voelt nog even fris en levend, frisser ook dan de meeste gedichten die vandaag de dag worden geschreven, al

lees ik die niet veel. Alles wat de moeite waard is in de kunst – gedichten, romans, schilderijen, films, voorstellingen – begint vanuit een simpel uitgangspunt, een kernidee dat de elementen samenhoudt en afdwingt wat er volgt. Om die reden lees ik graag Gerard Reve, omdat ik bij hem ook het gevoel heb dat hij bij de eerste alinea's nog geen idee heeft waar de tekst hem heen zal voeren. Dezelfde vitaliteit en zin voor avontuur tref je aan in de cartoons van Kamagurka."

"Ook bij 'Jong landschap' heb ik sterk de indruk dat Van Ostaijen bij het initiële idee nog geen idee had van de uitwerking. Of het klopt, weet ik natuurlijk niet, maar voor mijn gevoel komt de dichter er al schrijvend achter dat het hem aan de tools ontbreekt om woorden te vinden voor wat hem raakt. Dat gebeurt niet op gefrustreerde toon, eerder speels, zo van: het lukt niet en zal ook nooit lukken, maar ik blijf het proberen en zal het altijd blijven doen."

Was je je zo jong al bewust van de kracht van dit gedicht?

"Ik zou het destijds niet zo hebben kunnen uitleggen, maar de kracht en de vitaliteit van het gedicht troffen me toen wel al meteen."

Heeft het een kiem gelegd voor wat jij later zelf belangrijk ging vinden in je werk?

"Ik denk het wel. Ook bij mijn voorstellingen vertrek ik vanuit een bepaald idee, maar het uitzoeken wat werkt en wat niet, gebeurt altijd zoekend en tastend. Bij een eerste try-out heb ik vaak alleen een geraamte, een startidee. In die fase ben ik voornamelijk bezig met teksten onthouden, dingen uitproberen, kijken hoe het publiek reageert. Ik improviseer, pas scènes aan, voeg materiaal toe. In interactie met het publiek bereik ik op een gegeven moment het punt waarop ik denk: nu klopt het, qua toon, qua ritme, qua energie. De voorstellingen veranderen al spelend ook nogal eens van vorm. Zo blijft een voorstelling leven, is ze nooit hetzelfde. Ook de laatste voorstelling probeer ik te spelen alsof het de eerste keer is."

Ceremoniemeester

Hoe is je meest recente voorstelling *Er wordt naar u geluisterd* ontstaan?

"Tijdens begrafenissen heerst vaak verwarring en verdriet: alles is in korte tijd georganiseerd, de sprekers zijn niet gewend om te spreken voor publiek, er gaan dingen mis. Toen ik eens zo'n dienst vol onhandigheden bijwoonde, realiseerde ik me: hier zit materiaal in. Ik begon met een sketch van tien minuten, maar omdat je zo'n sketch niet anderhalf uur kunt volhouden, moet er een verhaallijn in worden aangebracht. En dan verzin je een ceremoniemeester die daar tegen zijn zin staat omdat hij iemand van de begrafenisonderneming moet vervangen. Ik put daarbij ruimschoots uit mijn eigen ervaring. Iedereen kent wel de situatie dat je ergens bent waar je niet wilt zijn, en vaak heeft dat te maken met dat je denkt dat het moet van anderen, terwijl je best 'nee' kunt zeggen. Zo'n haast neurotische beleefdheidsdwang leent zich goed voor een personage. Al schrijvend ontstaat er steeds meer gelaagdheid, die weer nieuwe verhaallijnen afdwingt."

JONG LANDSCHAP

Zo staan beiden bijna roerloos in de weide
het meisje dat loodrecht aan een touw des hemels
hangt

legt hare lange hand op de lange rechte lijn der geit
die aan haar dunne poten de aarde averechts draagt
Tegen haar wit en zwart geruite schort
houdt het meisje dat ik Ursula noem
– in 't spelevaren met mijn eenzaamheid –
een klapproos hoog

Er zijn geen woorden die zo sierlik zijn
als ringen in zeboehorens
en tijdgetaand zoals een zeboehuid –
hun waarde bloot naar binnen schokken
Zulke woorden las ik gaarne tot een garve
voor het meisje met de geit

Over de randen van mijn handen
tasten mijn handen
naar mijn andere handen
onophoudelik

Paul van Ostaijen
Uit: *Gedichten* (1928)

“Door boeken, films en series hebben we een intuïtie ontwikkeld voor wat werkt en niet werkt. Met grappen alleen kom je er niet. Iedereen kan absurde scènes bedenken: als je een giraf op de trap met een boterham laat zitten, pikken we dat. Maar die scène op zichzelf is niet genoeg. Iets moet het samenhouden, iets wat mensen geboeid houdt, laat

“Als Van Ostaijen een wat braver, saaier dichter was geweest, zouden we er hier nu niet over praten.”

lachen, nieuwsgierig maakt. De vertelprincipes die we hanteren om zo'n scène te laten werken, zijn dezelfde als honderd jaar geleden. Ik heb ze nooit uitgelegd gekregen, maar hoe langer je bezig bent, hoe sneller je begint te herkennen wat er nog ontbreekt, of nodig is om het kader te scheppen waarin er van alles kan gebeuren.”

Britney Spears

Ik zag een tv-opname waarin je tijdens een voorstelling wordt overvallen door een kriebelhoest, en je de situatie aangrijpt om er een groteske, minutenlange hoestbui van te maken in plaats van inwendig te hopen en te bidden dat die weggaat, of je tegenover het publiek te verontschuldigen. Een vlucht voorwaarts, als het ware.

“Dat heeft denk ik te maken met niets weg willen moffelen. Ik moet ineens denken aan ‘I’m a Slave 4 U’ van Britney Spears, dat ik vanochtend op de autoradio hoorde. Toen ze dat nummer tijdens een concert een keer live zong, raakte haar headset verstrikt in haar kapsel en moest ze haar hoofd wegdraaien van de microfoon om het los te krijgen. Tijdens die worsteling hoorde het publiek haar gewoon doorzingen, en toen alles weer op zijn plaats zat, wist de hele zaal dat ze playbackte. Kijk, dat is een vorm van wegmoffelen die niet werkt. Op zo’n moment kun je denk ik maar het best toegeven dat er iets misgaat. Als Van Ostaijen een wat braver, saaier en sterielere dichter was geweest, had hij hier nog wat geprutst en daar nog wat bij geschreven en zouden we er hier nu niet over praten. In tegenstelling tot Britney Spears erkent Van Ostaijen zijn falen en juist de wijze waarop hij dat doet, tilt het gedicht boven het gewone uit. De onmogelijkheid om de juiste woorden te vinden wordt prachtig verwoord in de slotregels ‘Over de randen van mijn handen / tasten mijn handen naar mijn andere handen.’”

Je hebt het in elk geval voor elkaar gekregen om het gedicht ‘Jong landschap’ te midden van de caféherrie zó te bespreken dat je er mij ook mee geraakt hebt.

Helsen, heftig knikkend: “Poëzieonderwijs zou daarom ook niet over stromingen of versvormen moeten gaan, maar er zou iemand moeten staan die de gedichten met aandacht heeft gelezen, enthousiast is geraakt en de energie vervolgens weet over te brengen op zijn leerlingen.”

Baas

We verhuizen naar de rookruimte van het café. Helsen steekt een sigaret op en tuurt door het raam naar de loodgrijze lucht waarin de boomtoppen heen en weer zwiepen. “Buiten waait er een woeste tempeest, maar wij zitten hier veilig.”

Tempeest, wat een mooi shakespeareaans woord! Is dat Nederlands?

“Ja,” beaamt Helsen, “dat is een doodgewoon Nederlands woord.” Wanneer hij mijn twijfel ziet, zegt hij: “Hoezo, ben je de baas van de Nederlandse taal of zo? Je weet dat Vlamingen daar heel gevoelig voor zijn. Het is namelijk óók Nederlands wat wij spreken, een zuidelijke variant, dus wij hebben het er moeilijk mee als Hollanders ons gaan zeggen dat iets niet Nederlands is.” Hij dooft zijn sigaret. “Ik denk dat je het nu zo ongeveer wel hebt.”

Je wilt weg, hè? Maar we moeten nu nog aantonen dat het gedicht van Van Ostaijen aan de basis ligt van heel jouw scheppende oeuvre.

“Maar dat hebben we gedaan”, werpt Helsen tegen. “Neem die ‘vlucht voorwaarts’ – fantastische uitdrukking, had haar alleen nog nooit op mezelf toegepast – zoekend en improviserend werken, ideeën die geen invuloefeningen zijn, maar een zoektocht waarin grenzen worden opgezocht en het ongemak niet wordt geschuwd, beginnen zonder dat je weet waar het gaat uitkomen om dan tijdens het proces toch een eenheid te creëren. Dát zijn dingen die Van Ostaijen in mij losmaakte. Wie weet herkende ik toen al, hoe ongevormd ook, iets van mezelf in zijn werk.” <